

„TÚL NAGY SZAVAKAT NE!”*

A kritikusnak hivatalból kötelessége szeretni minden új magyar darabot. Sokszor ez nem is olyan könnyű. Van darab, amelyik nem hagyja magát szeretni. Van, amelyik nem érdemli meg, hogy szeressük. A magyar dráma ügyének szeretete azonban íratlan törvényként követeli meg a kritikustól, hogy minden új darabban az erényeket igyekezzen először felfedezni, lehetőleg ezeket hangsúlyozza, mert tudjuk, az elismerés, a siker-hangulat pezsdítőbben hat a színházi életre, mint a kudarctól való görcsös félelem. Mivel a *Nemzeti Színház* két új magyar darab, *Gyurkó László Szerelmem*, *Elektra* és *Sánta Ferenc Éjszaka* című drámájának bemutatásával örvendetes szakmai sikert aratott, nem szűkölködik dicséretekben, most könnyebb lelkiismerettel vállalhatom a hálátlanabb feladatot, hogy e színművek kapcsán némi aggodalmat is kifejezzek. Sajnos, a kritikusnak a szereteten kívül hivatalból egyéb kötelességei is vannak.

Valaha, nem is olyan régen, sokat panaszolták, hogy színműirodalmunknak szegényes a gondolati anyaga, filozófiai megalapozottsága, enélkül pedig korszerű művészet elképzelhetetlen. Változnak az idők, változnak a panaszok. Lassanként rá kell döbbernünk, hogy a filozófia, az elvont gondolat kiszorítja az embert, a cselekvő, drámai embert

* In Létay Vera: *Igent és nemet mondani*. Magvető, 1972. 115-120.1.

színpadjainkról. A belső és külső igény, hogy az író lépést tartson korunk bonyolult problémáival, egyre gyakrabban eredményezi e problémák közvetlen, áttételezés nélküli beáramlását a drámába. Az emberábrázolás helyét a problémaábrázolás foglalja el, a jellemrajz a pszichológia háttérébe szorul, hiszen a tézisek képviselőinek nincs ilyesmire szükségük. Tulajdonképpen a 15-16. századi hitvita-dráma műfaja születik újjá szemünk láttára, modernebb és rafináltabb szellemi színvonalon, nemegyszer korunk legizgalmasabb morális, politikai kérdéseit középpontba állítva.

Gyurkó László Elektra-feldolgozása, mint ahogy méltán nagy sikerű Lenin-könyve is, elsősorban a szemlélet frissességének, mai életünkkel való szerves kapcsolatának köszönheti érdekességét. Az elmúlt húsz-harminc esztendő történelme eléggé változatos lehetőségeket kínál a drámai jelképek játékaiba a zsarnokság és az igazság összefüggéseiről. A véres ókori mítosz az író első színműve számára csak ürügyül szolgál, hogy jellegzetesen 20. századi erkölcsi téziseit közvetíthesse. Mi a helyes morális magatartás a zsarnokság bukása után, hogyan kell élni a megszerzett szabadsággal? – ez Gyurkó igazi kérdése, itt tér el a cselekményvezetésben is az ősi mitológiától, Elektra és Oresztész két különböző magatartás jelképe. Mindketten ugyanazért a szabadságért küzdöttek, de végzetesen különbözőképpen kívánják azt felhasználni. Elektra a könyörtelen, meg nem alkuvó, abszolút igazságot képviseli, a pallos és a vér megtisztító büntető-expedícióját, a testvérszerelem beteljesülésének jogát, Oresztész a humánus és a ráció uralmát, az okos megalkuvását annak érdekében, hogy soha véget nem érő láncreakcióként ne születhessék újjá a félelem légköre, újabb zsarnokságok termőtalaja.

Sánta Ferenc drámája, mely tulajdonképpen *Az áruló* című, s eleve párbeszédben írt, bölcséleti regényének

megrövidített színpadi változata, nem kisebb horderejű feladattal birkózik, mint az emberiség létkérdéseinek vizsgálatával; a társadalmi céljában, egyéni választásában követendő emberi magatartás kijelölésével. A huszita háborúk idejéből feltámasztott négy halott, akik ezen az éjszakán az író dolgozószobájában megjelennek, inkább csak behelyettesíthető társadalmi, szemléleti alaptípusokat jelölnek. A forradalmak jogosságáról, az osztályellentétekről, a kultúra szerepéről, az elkötelezettségről és sok más meghatározó kérdéstről folytatott szenvedélyes disputa egyetemes érvényű tanulságokat kínál. Minthogy a regénnyel a kritika annak idején bőven és részletesen foglalkozott, s tartalmi anyaga szinte változatlanul került át a színpadra, számunkra most csak ez a frissen nyert dráma-lét érdekes. Kétségtelen, a gondolatok kifejtésének, az ellentmondások kibomlásának, a következtetések lépcsőzetességének is van bizonyos drámai feszültsége – és Sánta mesterien vezet bennünket az állásfoglalás bonyolult útvesztőiben. Mégis, intellektuál legyen a talpán, aki a színházi estén, a visszalapozás, a meditáció, szellemi lélegzetvétel lehetősége nélkül ezt az összetett, lenyűgöző, vitára ingerlő ismerethalmazt egy csapásra felfogni és megemészteni tudja.

Sánta írói tehetsége a kiszolgáltatott, mindenki előtt meghunyászkodó öreg paraszt, az élet fizikai örömeit felettébb kedvelő dominikánus pap, a csupán a fegyver megoldását ismerő huszita harcos alakjában érzékletes típusokat teremt, a drámai emberábrázolás szempontjából azonban ez szinte mellékes, mivel a figurák csak az író különböző nézeteinek szócsövei. Gyurkó Elektrájának hősei sokkal bonyolultabb drámai alakban jelennek meg előttünk, hiszen a darab Aigiszthosz meggyilkolásáig jobbra a klasszikus tragédiák jól ismert fordulatait követi. Elektra és Oresztész úgy viselkednek, mintha magas szenvedélyű tragikus hősök

volnának, pedig csupán az említett tézisek allegóriái. Sajnos, helyszűke miatt nincs lehetőség jelenetről jelenetre végigelemezni, hogy az alakok mennyire nem a konkrét drámai szituáció hatalmának alárendelve beszélnek, reagálnak, cselekednek. Mindvégig csak a különböző erkölcsi magatartásokról, meggyőződésekről vitatkoznak, emelt hangon és emelkedett szóhasználattal.

Amikor Szophoklész Elektrája megtudja, hogy várva várt testvére, Oresztész halott, a Kórus így inti le: „Túl nagy szavakat ne!” Gyurkó Elektrája mindvégig túl nagy szavakat használ, mert valójában sohasem magáról beszél, hanem az általános igazságról, amelyet személye képvisel. A szerepnek nincsenek árnyalatai, nincs lejtése és emelkedése, a bosszúvágy állandó negyvenfokos érzelmi paroxizmusában izzik, s a kiválasztottság tudatának különös göggyében a tisztességében minden emberi lénynél magasabb rendűnek vallja magát, állandóan harmadik személyben beszél Elektráról, akihez nincs hasonló. Nehéz lenne megmondani, vajon sorsa iránt érzett részvétünkben és megrendülésünkben mennyi része van a régi megrendülések emlékének, amelyeket a világirodalom különböző Elektrái keltettek fel bennünk. Szophoklész Elektrája anélkül fejezi ki az igazságot, hogy állandóan arról az igazságról beszélne, amit kifejez.

A tézis-színpad, a gondolat-dráma is eleven és tartalmas kapcsolatba kerülhet közönségével, ha gondolati világa érintkezik a kor időszerű, izgalmas problémáival – Gyurkó és Sánta drámájának sikere is ezt bizonyítja. Mégis, fel kell figyelniük a jelenségre, hogy ahol a tézis-konfliktus, az elvont bölcséleti stúdium, a filozófia nem áttételesen, hanem a maga robusztus szellemi valóságában nyomul be a színpadra, ott a drámai jellemábrázolás, a drámai helyzet elveszti jelentőségét. A színháznak pedig ez a művészi nyersanyaga. Félreértés ne essék, nem valamiféle műfaji pedantéria nevében

aggodalmaskodunk, csupán a gyakorlati felismerést szeretnénk megfogalmazni: az ilyenfajta darabokban a színész nem juthat igazi feladathoz, nem nyílik lehetősége az emberábrázolás művészetére. *Berek Katalin* tiszteletet ébresztő lelkesedéssel és ambícióval megformált Elektrája például megindítóan vergődik egy félreértés rabságában: az abszolút igazság, a belátás nélküli bosszú tételének jelképes leányalakját éppolyan magas érzelmi hevültségű, tragikai eszközökkel próbálja életre kelteni, mint ahogyan az Szophoklész vagy akár Euripidész Elektrájának lélektani építésű szerepénél szükséges volna. *Kálmán György* Oresztésze és *Bessenyei Ferenc* Aigisztho szá éppen ezért sikerültebb alakítás, mert inkább ráéreztek a dráma alapvetően gondolati jellegére. *Both Béla* sallang talanságra és világosságra törekvő rendezése is ezzel a kettősséggel küzdött. *Sánta Ferenc* Éjszakájának előadása a Katona József Színházban egységesebb benyomást keltett. *Egri István* színpadi elképzelése nem is próbált erőszakot tenni a gondolat sodrásán, a színészek; *Őze Lajos, Básti Lajos, Avar István, Sztankay István és Maklár János* kulturáltan, szerényen, személyiségüket és előadókészségüket kölcsönözték az író érveinek.

A gondolati dráma kitörölhetetlen nyomot hagyott körülünk szellemi arculatán, szorosán összekapcsolódott napjaink drámairodalmával. A színház tágas, mindent befogad, ami a nézőket érdekli, a színpad deszkái a súlyos gondolatok alatt se szakadnak be. Az önállósult gondolat, a megelevenedett filozófia mellett azonban helye van a házigazdának is: a drámai embernek.